

Штрихи до творчого портрету Віталія Яковича Шульгіна (школа істориків Університету Св. Володимира)

О. О. Тарасенко

Київський університет ім. Бориса Грінченка, Київ, Україна

УДК 94(477-25):378 «18»

doi: 10.15421/1717141

Розглянута особистість яскравого представника школи істориків Університету Св. Володимира, професора кафедри всесвітньої історії Віталія Яковича Шульгіна (1822 – 1878). Проаналізовано праці в історичній літературі другої половини XIX – початку XXI ст. про життя, викладацьку, просвітницьку, наукову діяльність ученого. Встановлено, що період роботи науковця на кафедрі всесвітньої історії Університету Св. Володимира протягом 1849 – 1862 рр. склав другий період у процесі становлення школи істориків Університету Св. Володимира. Обґрунтовано, що В. Я. Шульгін належав до засновників української історичної освіти і науки та розвивав традиції школи істориків Університету Св. Володимира. З'ясовано на основі аналізу спогадів студентів професора О. В. Романовича-Славатинського та В. Г. Авсеєнка, що В. Я. Шульгін мав чималий авторитет, його глибоко поважали студенти університету. Узагальнено, що В. Я. Шульгін із повним правом посідає почесне місце серед українських викладачів і науковців Російської імперії середини і другої половини XIX ст.

Ключові слова: Віталій Якович Шульгін; школа істориків Університету Св. Володимира; другий період становлення школи істориків Університету Св. Володимира; кінець 40-х – початок 60-х рр. XIX ст, Київ.

Strokes to a creative portrait of Vitaliy Yakovych Shul'gin (School of Historians of St. Volodymyr University)

O. O. Tarasenko

Borys Grinchenko Kyiv University, Kyiv, Ukraine

We honored a bright representative of School of Historians of St. Volodymyr University, Professor of World History Department Vitaliy Yakovych Shul'gin (1822-1878) in the article. We analyzed materials in the historiography about his life, teaching, scientific, and educational activity from the middle of the XIX – to the beginning of the XXI centuries. We looked deeper in initiating by him the traditions of the School of Historians of the St. Volodymyr University. We investigated that V.Ya. Shul'gin fruitfully worked at the World History Department during 1849-1862. We established that his work during 1849-1862 consisted the second period of the development of the School of Historians of St. Volodymyr University as a whole. We emphasize on the basis of analyzed studies about Professor Shul'gin that he belonged to the founders of Ukrainian historical education and science and developed the traditions of the School of Historians at the St. Volodymyr University. We explored the memoirs of students O.V. Romanovich-Slavatinsky and V.G. Avseyenko about V.Ya. Shul'gin. We investigated that Professor Shul'gin had a considerable prestige and great respect among students of the St. Volodymyr University in 1849-1862, that he was brightly evaluated as outstanding individual, who actively created his time. We conclude that V.Ya. Shul'gin came to the St. Volodymyr University young (27 years old) and worked with a big desire for the benefit of education and science. He inspired by his selfless work others to the study of World and Russian History and Local History. We verify that V.Ya. Shul'gin demonstrated cult of knowledge, high erudition, general culture and the desire to create. He taught future talented specialists and researchers, educated a broadly and impartially thinking young generation of citizens, inspired others to study Russian and World history, History and Culture of their Native Land. We show that V.Ya. Shul'gin contributed to the beginning of the formation of traditions of the School of Historians of the St. Volodymyr University as a whole. We substantiate that V.Y. Shul'gin should rightfully take the place of honor among the Ukrainian teachers and scientists of the Russian Empire in the middle and the second half of the XIX century.

Keywords: Vitaliy Shul'gin; School of Historians of St. Volodymyr University; the second period of formation the School of Historians of St. Volodymyr University; the end of the 40-ies – the beginning of the 60-ies of the XIX century, Kyiv

Цитування даної статті: Тарасенко О. О. Штрихи до творчого портрету Віталія Яковича Шульгіна (школа істориків Університету Св. Володимира) / О. О. Тарасенко // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2017. – № 11. – С. 5-16.
Citation of this article: Tarasenko, O. O. (2017). Shtrykhy do tvorchoho portretu Vitaliia Yakovycha Shulhina (shkola istorikiv Universytetu Sv. Volodymyra) [Strokes to the creative portrait of Vitaliya Yakovycha Shulgina (school of art in the University of St. Volodymyr)] *Scientific and theoretical almanac "Grani"*, 20 (11), 5-16.

Received: 03.10.2017

Accepted: 02.11.2017

Штрихи к творческому портрету Виталия Яковлевича Шульгина (школа историков Университета Св. Владимира)

О. А. Тарасенко

Киевский университет им. Бориса Гринченка, Киев, Украина

Рассмотрена личность яркого представителя школы историков Университета Св. Владимира, профессора кафедры всемирной истории Виталия Яковлевича Шульгина (1822 – 1878). Проанализированы труды в исторической литературе второй половины XIX – начала XXI ст. о жизни, преподавательской, просветительской, научной деятельности ученого. Установлено, что период работы научного деятеля на кафедре всемирной истории Университета Св. Владимира в течение 1849 – 1862 гг. составил второй период в процессе становления школы историков Университета Св. Владимира. Обоснованно, что В. Я. Шульгин принадлежал к зачинателям украинского исторического образования и науки и развивал традиции школы историков Университета Св. Владимира. Выяснено на основе анализа воспоминаний студентов профессора А. В. Романовича-Славатинского и В. Г. Авсеенка, что В. Я. Шульгин имел немалый авторитет, его глубоко уважали студенты университета. Подытожено, что В. Я. Шульгин с полным правом занимает почетное место среди украинских преподавателей и ученых Российской империи середины и второй половины XIX ст.

Ключевые слова: Виталий Яковлевич Шульгин; школа историков Университета Св. Владимира; второй период становления школы историков Университета Св. Владимира, конец 40-х – начало 60-х гг. XIX ст., Киев

Постановка проблеми. До сузір'я видатних викладачів і вчених, які є фундаторами української історичної освіти і науки і репрезентують школу істориків Университету Св. Володимира XIX ст., належить Віталій Якович Шульгін (1822 – 1878). Він започатковував і розвивав традиції школи істориків Университету Св. Володимира і має зайняти почесне місце серед українських викладачів і вчених Російської імперії середини і другої половини XIX ст. Період роботи В. Я. Шульгіна на кафедрі всесвітньої історії Университету Св. Володимира протягом 1849 – 1862 рр. склав другий період у процесі становлення школи істориків закладу.

Актуальність статті полягає у пошануванні представника школи істориків Университету Св. Володимира XIX ст. професора кафедри всесвітньої історії Віталія Яковича Шульгіна через аналіз досліджень, в яких розглядається його життя, освітня, викладацька, наукова, просвітницька діяльність протягом другої половини XIX – початку XXI ст. в історичній літературі.

Мета статті: проаналізувати висвітлення особистості В. Я. Шульгіна, його наукової, освітньої, викладацької, просвітницької діяльності в історіографії другої половини XIX – початку XXI ст., розглянути значення впливу науковця на студентів у спогадах про нього в мемуарній літературі та довести, що період тринадцятирічної праці В. Я. Шульгіна на кафедрі всесвітньої історії Университету Св. Володимира став другим періодом у становленні школи істориків закладу.

Аналіз публікацій та досліджень. Життя, науково-освітня та громадська діяльність В. Я. Шульгіна досліджуються протягом другої половини XIX – початку XXI ст. Біографічний нарис про життя і діяльність ученого зробили Г. К. Градовський (1879 р.) [3] та Ф. Я. Фортинський (1884 р.) [37, с. 760 – 777]. Довідку про історика в енциклопедичному словнику у 1904 р. розмістив П. А. Конський [9]. Цілісну картину конфлікту, який виник під час спроби В. Я. Шульгіна повернутися до викладання в університет в умовах дії ста-

туту 1863 р. і отримав назву «справа Шульгіна», детально дослідив В. І. Чесноков [39]. Політику російського уряду щодо історичної науки в Университеті Св. Володимира у другій половині XIX ст., зокрема щодо «справи Шульгіна», розкрив В. М. Мордвінцев [18; 19]. Суть «справи Шульгіна» у своїх споминах також висвітлювали В. Г. Авсеєнко [1; 31 – 32] та О. В. Романович-Славатинський [2; 29; 31]. Про В. Я. Шульгіна як про провідного професора історії Университету Св. Володимира у 1999 р. нагадала Л. В. Шевченко [41]. Постать В. Я. Шульгіна як видатного діяча науки і культури Києва вивчала Л. Д. Федорова [36]. Роботу історика на кафедрі всесвітньої історії побіжно окреслила О. О. Тарасенко в контексті дослідження становлення та розвитку історичної освіти і науки в Университеті Св. Володимира [30; 33], вона ж звернула увагу на спомини В. Г. Авсеєнка та О. В. Романовича-Славатинського. Останній високо оцінив діяльність ученого після його смерті [2], як і А. І. Линниченко [17]. На початку XXI ст. життєвий шлях та науково-освітню та громадську діяльність В. Я. Шульгіна досліджував Р. П. Левінець [8; 12 – 16], А. В. Крижевський розглянув внесок науковця у розвиток антикознавства в Университеті Св. Володимира [10]. У 2010 р. у репринтно перевиданій «Історії Университету Св. Володимира» [42] розміщена ґрунтовна стаття Івана Гриценка, Віктора Короткого, Дмитра Набільського про діяльність В. Я. Шульгіна [7].

Окреслена історіографія дозволяє проаналізувати, як висвітлювалась особистість В. Я. Шульгіна, його наукова, освітня, викладацька, просвітницька діяльність протягом другої половини XIX – початку XXI ст. та довести, що період роботи В. Я. Шульгіна на кафедрі всесвітньої історії протягом 1849 – 1862 рр. став другим періодом у становленні школи істориків Университету Св. Володимира.

Окремого дослідження, присвяченого висвітленню життя, наукової, освітньої, викладацької, просвітницької діяльності В. Я. Шульгіна в

історіографії другої половини XIX – початку XXI ст., розгляду значення його впливу на студентів у спогадах про нього в мемуарній літературі та доведенню, що робота В. Я. Шульгіна на кафедрі всесвітньої історії Університету Св. Володимира у 1849 – 1862 рр. склала другий період у становленні школи істориків закладу в історичній літературі, немає.

Виклад основного матеріалу. Віталій Якович Шульгін народився в м. Калузі 15 квітня 1822 р. в родині чиновника Якова Гнатовича Шульгіна. Дитинство провів у м. Ніжині, де через необережність няньки в ранньому дитячому віці отримав викривлення попереку, через що став горбатим. Фізичний недолік протягом усього життя мотивував Віталія до великої роботи із самовдосконалення та потужного розвитку розумових здібностей. Товариші називали Віталія «студентом-відлюдником» через його палку пристрасть до знань та занять. Сучасники не лише забували про зовнішній недолік його тіла, але були зачаровані невимовною привабливістю його обличчя, проникливими і розумними очима та надзвичайно доброю посмішкою [37, с.760 – 761]. У Києві, куди переїхала родина, Віталій готувався до навчання в гімназії у пансіоні професора філософії Київської духовної академії В. М. Карпова, про якого завжди згадував із вдячністю. З одинадцяти років хлопець навчався на відмінно у Першій київській гімназії, де брав участь у виданні історико-літературного рукописного журналу, який спонукав вихованців гімназії до серйозних занять над розвитком у них літературного стилю і смаку. Віталій закінчив гімназію зі срібною медаллю й був одним із найкращих її учнів [37, с. 762].

У 1838 р. у віці шістнадцяти років Віталій Шульгін почав навчання на філософському факультеті Університету Св. Володимира, який на той час складався із двох відділень: історико-філологічного та фізико-математичного. Перше історико-філологічне відділення філософського факультету мало кафедри філософії, всесвітньої та російської історії і статистики, грецької словесності та старожитностей, римської словесності та старожитностей, російської словесності. Поєднання на одному факультеті різних наук, запозичене з німецьких університетів, було досить невдалим. Воно залишилося лише в назві, кожне відділення мало свого декана й окремі збори, а з 1850 р. виокремилася в окремі факультети [30, с. 9].

Студент Віталій Шульгін навчався дуже серйозно й старанно, відчував схильність до вивчення історії. Однак поглиблене вивчення дисциплін, розробка окремих цікавих історичних тем ускладнювалися тодішньою навчальною програмою, яка передбачала вивчення другорядних, непрофільних предметів, а навчальний розклад студентів був переважаний. Студенти повинні були прослухати щотижня від 35 до 40 лекцій, щодня викладалося 6

– 7 лекцій. Заняття починалися о 8 – 9 год. ранку, мали перерву на обід і закінчувалися о 19 – 20 год. вечора. Відвідування занять було обов'язковим, а друкованих чи літографічних курсів на той час просто не існувало. Тому студенти повинні були самі конспектувати та формувати лекційні курси. Вільного часу для додаткового читання, самостійної роботи та відпочинку майже не залишалося. Проте особлива наполегливість та дивовижна працьовитість і дуже скромне життя відлюдника дозволяли Віталію Шульгіну опановувати потрібні знання. Феномен В. Я. Шульгіна як викладача, вченого, публіциста, витоки його обдарування, ґрунтовні історичні знання, мистецтво викладу історичних фактів, проникнення у їхню внутрішню суть, у внутрішній природний зв'язок визнавали як його друзі, так і слухачі, які згодом самі стали професорами [37, с. 763].

На формування професійних якостей студента вирішальний вплив мало викладання філософії в Університеті Св. Володимира професором Орестом Марковичем Новицьким (1806 – 1884) – українським філософом, першим професором філософії і деканом історико-філологічного факультету Університету Св. Володимира у 1838 – 1839, 1840 – 1841, 1845, 1846 – 1850 рр. Тодішня програма з філософії охоплювала історію давньої та нової філософії, філософію історії, психологію, природне право [26]. О. М. Новицький був представником київської школи філософського теїзму, письменником, психологом, істориком німецької класичної філософії, головою Київського цензурного комітету, автором підручників та фундаментального твору «Поступовий розвиток давніх філософських учень у зв'язку з розвитком язичницьких вірувань» [20]. Він викладав історію філософії, логіку, психологію та основи педагогіки, його глибоко поважали й любили студенти завдяки високій культурі, ерудованості, ораторській майстерності. У зв'язку із закриттям університетських кафедр філософії у 1850 р. через обмеження викладання гуманітарних наук і заборону викладання філософії в Російській імперії філософ залишив посаду та викладацьку діяльність. О. М. Новицький був одним із найзначніших представників духовно-академічної філософії, належав до тих, хто закладав її традицію критичного осмислення здобутків західноєвропейської, передусім німецької, філософії і включення останньої у вітчизняний історико-культурний контекст [21; 22; 34].

Сучасник В. Я. Шульгіна, відомий педагог, громадський і культурний діяч, директор гімназій у м. Немирові, м. Києві, м. Білій Церкві, ліцею і гімназії кн. Безбородька у м. Ніжині, організатор недільних шкіл у м. Києві, приятель Тараса Шевченка, випускник Університету Св. Володимира у 1844 р. Михайло Корнійович Чалий (1816 – 1907) згадував: «Лекції Ореста Марковича з психології, логіки і стародавньої філософії принесли безсум-

нівну користь нашому розумовому розвитку. Читання його відзначалися неабиякою ясністю і повнотою викладу і містили в собі великий інтерес для слухачів. [...] Прослухавши у нього курс психології і логіки в перші два роки університетського курсу, ми непомітним чином відчули себе здатними розуміти філософські твори і розмірковувати про абстрактні предмети з логічною послідовністю. [...] Багато чого нам з'явилося в іншому світі і в науці, і в житті» [38, с. 244] (тут і далі переклад наш. – О. Т.).

Видатні лекторські здібності, ерудованість, ораторська майстерність О. М. Новицького та його лекції з історії філософії, логіки, психології, основ педагогіки привертали увагу студентів, колег, гостей Університету Св. Володимира. Український педагог, історик, громадський і церковний діяч, літератор, журналіст, основоположник української періодики, засновник, видавець і перший редактор журналу «Київська старовина» Ф. Г. Лебединцев зазначав: «Це був кращий і обдарований професор того і подальшого часу. [...] Широка різнобічна освіта, ґрунтовне знання свого предмета, що підновлюється невтомною працею розуму, який філософствує, і читанням новітніх досліджень у галузі філософії, струнке поєднання і розвиток усіх душевних здібностей, систематичний розвиток думки і тонкий аналіз, чітке уявлення викладеного в цілому і частинах і надзвичайно ясний і простий виклад – такі викладацькі таланти відрізняли О. М. Новицького. Додайте до цього вільну, плавну і витончену мову, чисту ясну дикцію, м'який голос, що дихає спокоєм і добродушністю, за найщасливішої і представницької зовнішності, і ви будете мати наочне уявлення про того блискучого лектора, який зачаровував, захоплював не тільки своїх постійних слухачів, але всіх, кому доводилося бути на його лекціях. Високий, стрункий, красень і у віці більше, ніж зрілому, з високим відкритим чолом, зі шляхетною, сповненою достоїнства поставою і розумним, то зосередженим, то усміхненим виразом обличчя, він справляв чарівне враження на всіх, хто бачив його, хоч на короткий час» [11, с. 550]. Справою всього життя О. М. Новицького була праця «Поступовий розвиток давніх філософських учень у зв'язку з розвитком язичницьких вірувань» [20], яка була першою у вітчизняній культурі оригінальною спробою осмислення історико-філософського процесу, першим на теренах Російської імперії фундаментальним дослідженням давньосхідної та античної філософії. ґрунтовність, високий професіоналізм і наукова значущість, титанічність цього дослідження були дуже високо оцінені відомими мислителями і фахівцями початку ХХ ст. В. В. Розановим, П. О. Флоренським, О. С. Ященком, О. Ф. Лосевим, Д. І. Чижевським, Г. В. Флоровським. Проте серед сучасників праця не знайшла розуміння. В атмосфері цькування О. М. Новицький визнав свої філософ-

ські студії «несвоєчасними» і припинив друкувати працю [23; 34; 35].

Отже, студенту Віталію Шульгіну пощастило навчатися у О. М. Новицького. Зазначимо, що вплив харизми професора О. М. Новицького позначився в подальшому на становленні і формуванні В. Я. Шульгіна як викладача, науковця, громадського діяча. Ще у студентські роки Віталія Шульгіна вирізняли поміж інших усидливість, пристрасть до занять, серйозність. Схильність до історичної науки виявилася саме під час навчання. У 1841 р. Віталій Шульгін отримав золоту медаль за твір «Лицарство середньовіччя. Його початок, поширення, дух і вплив на життя й освіту Європи», а у 1842 р. закінчив Університет із золотою медаллю і ступенем кандидата та розпочав із вересня 1842 р. викладати історію в Другій київській гімназії. Він здобув повагу серед київського товариства, мав багато пропозицій щодо приватних уроків, від яких відмовлявся, бажаючи використовувати свій вільний час для занять наукою [37, с. 764].

У 1846 – 1860 рр. Віталій Шульгін викладав історію у Київському інституті шляхетних дівчат, а з 1849 р. став інспектором цього закладу, присвятивши йому чверть століття свого життя, розкрив свій талант організатора, отримав державні нагороди і звання, удосконалював навчальний і виховний процес, залучав до викладання кращі кадри з Університету Св. Володимира [5, с. 41 – 42]. Протягом 1850 – 1871 рр. В. Я. Шульгін також керував училищем графині Левашевої, яке у 1864 р. було приєднане як пансіон до Фундуклеєвської гімназії.

Життя, науково-педагогічну та громадську діяльність В. Я. Шульгіна дослідник Р. П. Левінцев поділяє на два періоди: перший – 1842 – 1863 рр. – викладання в Другій київській гімназії, Університеті Св. Володимира, Київському інституті шляхетних дівчат; другий – 1864 – 1878 рр. – громадсько-політичний період, заняття журналістикою, видання газети «Київлянин» [13; 16]. Ми розглядаємо лише перший період, пов'язаний зі становленням і формуванням В. Я. Шульгіна як викладача і вченого та його викладанням в Університеті Св. Володимира.

У серпні 1849 р. Віталій Шульгін був одногolosно обраний ад'юнктом на кафедру всесвітньої історії історико-філологічного факультету Університету Св. Володимира. Він блискуче склав магістерський іспит та надав 5 травня 1849 р. магістерську дисертацію «Про стан жінок у Росії до Петра Великого». Магістерську дисертацію історика позитивно оцінив професор П. В. Павлов, який відзначив ґрунтовне вивчення предмета дослідником, його розум, кмітливості, логічну послідовність висновків [33, с. 29]. Позитивну рецензію на магістерську дисертацію В. Я. Шульгіна у 1850 р. додав М. П. Погодін, зазначивши, що робота є прекрасною і на неї слід звернути увагу [25, с. 97].

Підкреслимо, що В. Я. Шульгін був першим випускником – істориком Університету Св. Володимира, який почав викладати у своїй альма-матер із серпня 1849 р. на кафедрі всесвітньої історії на допомогу професору О. І. Ставровському. В університеті В. Я. Шульгін у 1850 – 1859 рр. виконував обов'язки секретаря факультету [37, с. 765].

Перебуваючи на посаді професора, В. Я. Шульгін серйозно, строго й прискіпливо виконував свої обов'язки. Він викладав курси з історіографії історії Греції, Давнього Сходу, історії папства, реформації, історії Великої французької революції, давньої, середньовічної, нової історії. Лекційні курси В. Я. Шульгіна характеризувалися чіткістю, критичністю думки, художнім викладом, ознайомлювали слухачів із новими розробками, які друкувалися за кордоном. Виконання обов'язків екстраординарного професора, підготовка до лекцій, їх проведення, обов'язки інспектора Київського інституту шляхетних дівчат забирали багато часу. Про лекції професора В. Я. Шульгіна в Університеті Св. Володимира збереглися найкращі спогади. Його студентами були О. В. Романович-Славатинський та В. Г. Авсеєнко, які вдячно й щиро згадували його у своїх спогадах. Під кінець своєї роботи в університеті В. Я. Шульгін започаткував практичні семінарські заняття зі всесвітньої історії на зразок тих, що існували в німецьких університетах, що давало змогу студентам за допомогою практичних занять ґрунтовніше оволодівати знаннями. Історик вважав своїм обов'язком безпосередньо скеровувати студентів, які обрали всесвітню історію предметом своєї спеціалізації. Він був дуже популярний завдяки своєму блискучому таланту лектора-художника та ліберальним поглядам як в Університеті Св. Володимира, так і в Інституті шляхетних дівчат [37, с. 766].

Якщо зміст і викладання університетських лекцій В. Я. Шульгіна частково заповнювали тогочасну бідність джерел і перекладів, то в середніх навчальних закладах відчувалася нестача гарних підручників і посібників [37, с. 760]. В. Я. Шульгін, який викладав історію у старших класах Інституту шляхетних дівчат, відчував цей недолік і усвідомлював необхідність створення підручника з всесвітньої історії для середніх навчальних закладів з метою вивчення елементарної історії людства. Протягом 1856 – 1862 рр. науковець видав три підручники з давньої, середньої та нової всесвітньої історії [44 – 46]. Ці підручники стали основою для викладання в більшості середніх навчальних чоловічих і жіночих закладів Російської імперії і перевидавалися не один раз. Для свого часу підручники В. Я. Шульгіна були визначним явищем педагогічної та історичної думки, їх вирізняв авторський яскравий художній виклад, влучність характеристик епох і діячів, професіоналізм, високий методологічний рівень. Із задоволенням та користю ці підручники читали і дорослі. Зна-

чення підручників В. Я. Шульгіна були оцінені у критичних оглядах С. В. Єшевським, Д. І. Іловайським та ін., які відзначали, що підручники цього автора відповідали усім вимогам свого часу [4; 6].

До творчого спадку В. Я. Шульгіна належать: магістерська дисертація «Про стан жінок у Росії до Петра Великого. Історичне дослідження» [41]; нарис про стан освіти в навчальних закладах Південно-Західного краю з кінця XVIII ст. до відкриття в Києві університету, який був вступним розділом до історії Університету Св. Володимира і вперше був надрукований у часописі «Російське слово» в 1859 р.; «Історичний огляд навчальних закладів в Південно-Західній Росії з кінця XVIII ст. до відкриття університету в Києві» [43], перша історія Університету Св. Володимира, яка залишається одним із найкращих досліджень його ранньої історії, В. Я. Шульгіну як історика випала честь залишити нащадкам відомості про перші п'ять років діяльності закладу, для автора це була данина поваги і подяки установі, яка надала йому вищу освіту [7]. Праця, згадана останньою, була написана до 25-річчя діяльності Університету Св. Володимира, схвально оцінена, відзначена як актуальна і глибока [7; 42], містила огляд економічного, політичного, культурного становища Південно-Західного краю в середині XIX ст., написана у 1864 р. у вигляді монографії [47].

Олександр Васильович Романович-Славатинський (1832 – 1910) [29, с. 580 – 583], професор кафедри державного права Університету Св. Володимира, який навчався на юридичному факультеті у 1850 – 1855 рр., наголошував: «Пригадаймо, що Шульгін був окрасою Університету Св. Володимира і що такого професора історії рідко доводилося чути не тільки у нас, але й за кордоном. Восени 1862 р., через особисті і сімейні обставини, він залишив професуру. Його тодішні слухачі і тепер добре пам'ятають його останню лекцію з історіографії, коли він викладав значення історичних робіт братів Тьєрі. Оплесками проводжали Шульгіна університетським коридором, а натовп студентів супроводжував його до самого виходу з університету» [28, с. 189; 31].

Через кілька днів після смерті В. Я. Шульгіна О. В. Романович-Славатинський високо оцінив його діяльність: «В. Я. Шульгін упродовж 13 років, з 1849 по 1862 р., викладав всесвітню історію, переходячи від давньої до нової. З особливою любов'ю і захопленням він займався останньою; але хто пам'ятає його читання з історії Стародавнього Сходу, той може засвідчити, що він був справжнім майстром і в історії стародавній. Він володів рідкісним талантом лектора, що судилося небагатьом обранцям, для яких професорська діяльність ніби призначена їх природою. Шульгін, можна сказати, був таким природженим професором. У своїх лекціях із всесвітньої історії він умів у витонченій формі, у викарбуваній рельєфній

фразі художньо відтворити історичних діячів і драматизм історичних подій, таємний зміст яких він завжди вмів роз'яснити з позицій сучасної йому історичної науки, на рівні якої він завжди стояв сам і тримав своїх слухачів. У його лекціях під зачарованим поглядом останніх проходили з усіма своїми індивідуальними особливостями великі історичні фігури Гума, Лютера, Кальвіна, Робесп'єра, Наполеона I та ін., і в усьому своєму драматизмі розвивалися такі великі світові події, як Ренесанс, Реформація, англійська і французька революції, конституційно-ліберальний рух Західної Європи першої чверті XIX ст., паралельно з реакцією. Внутрішній і світовий сенс цих подій завжди висвітлювався освіченою, ліберально-гуманною думкою автора» [2, с.15 – 16].

«Шульгін мав дивовижну силу володіти своєю аудиторією: аудиторія злилася з лектором, переживаючи разом з ним зображувану ним історичну епоху, разом з ним страждала стражданнями зображуваних ним історичних героїв і раділа їх радощами. Ось чому можна сказати, що якщо кому-небудь із вихованців університету 1849 – 1862 рр. вдалося побувати в багатолюдній аудиторії покійного, яка нерідко наповнювалася забороненими оплесками зачарованих слухачів, для того образ Шульгіна-професора – один із найсвітліших і заповітряних спогадів юних студентських років» [2, с. 15 – 16], – підсумував О. В. Романович-Славатинський.

Вихованець Університету Св. Володимира, кандидат – претендент на кафедру всесвітньої історії у 1863 – 1864 рр., письменник, критик, публіцист, журналіст Василь Григорович Авсеєнко (1842 – 1913) у своїх автобіографічних споминах «Шкільні роки. Уривки зі спогадів. 1852 – 1863» поділився враженням, яке справив на нього В. Я. Шульгін [31 – 32]. Він навчався у 1859 – 1863 рр. на історико-філологічному факультеті Університету Св. Володимира, у 1864 – 1866 рр. працював приват-доцентом кафедри всесвітньої історії, читав лекції з нової історії.

«Віталія Яковича Шульгіна вважали світилом університету. І справді, такі обдаровані особистості зустрічаються не часто; принаймні в Києві він був головою вище не тільки університетського, але й усього освіченого міського товариства, і чи не один мав широкі погляди, які стояли над межею провінційного світогляду. Сама зовнішність його була дуже оригінальна; з горбачами спереду і ззаду, з обличчям стільки ж некрасивим за рисами, скільки привабливим за розумом, уїдлигим виразом, він справляв відразу дуже сильне враження. Я думаю, що фізична потворність мала вплив на формування його розуму і характеру, рано спрямувавши його думки в серйозний бік і повідомивши його натурі надзвичайну нервову і серцеву вразливість, а його розуму – схильність до сарказму, до жовчі, часом дуже отруйної і для нього самого, і для

тих, на кого спрямовувалося його роздратування. Остання обставина була причиною, що і в університетському мурашнику, і в міському суспільстві у Шульгіна було багато ворогів; але можна сказати з упевненістю, що все більш відчутне, більш розумне і чесне незмінно було на його боці. Потрібно зауважити притому, що при своїй схильності до сарказму, при своїй здебільшого уїдливій розмові Шульгін мав дуже гаряче, любляче серце, здатне до глибокої прихильності, і взагалі був людиною дуже доброю, завжди готовою на допомогу і послугу» [1, с. 717; 31; 32], – спогадував В. Г. Авсеєнко.

«Як професор, Шульгін мав величезний талант. [...] ніхто краще за нього не міг упоратися з величезною літературою предмета, ніхто краще за нього не вмів керувати молодими людьми, що розпочинають спеціальні заняття із всесвітньої історії. Критичні здібності його дивували мене. Коли я був студентом, він читав, між іншим, бібліографію давньої історії. Ці лекції могли називатися в повному сенсі зразковими. Надзвичайно стисло і ясно, із дивовижною, чисто-художньою силою визначень і характеристик він знайомив слухачів з усією літературою предмета, даючи одним керівну нитку для їх занять, іншим заповнюючи недолік їх власної начитаності» [1, с.717], – згадував В. Я. Авсеєнко.

Дар В. Я. Шульгіна як промовця також зазначав В. Г. Авсеєнко: «Притому він чудовою мірою володів даром слова. Його мова, серйозна, сильна, витончена, не позбавлена художніх відтінків, лилася з чудовою легкістю, і в жодній аудиторії я ніколи не бачив такої напруженої загальної уваги. Але особливо дар слова Шульгіна виявився на його публічних читаннях з історії французької революції. Можливість розсунути межі предмета і високий інтерес самого предмета, за відсутності тих умов, які неминуче вносять в університетське викладання певну академічну сухість – усе це дозволило талановитому професору довести свої читання, за змістом і за формою, до такого блиску, що навіть строката, наполовину дамська, аудиторія не могла не відчувати артистичної насолоди» [1, с. 718; 31; 32].

Згадував В. Г. Авсеєнко і про особисті стосунки із професором В. Я. Шульгіним: «Мої особисті відносини до покійного Віталія Яковича були настільки близькі і тривалі, що я мав нагоду бачити і оцінити його і як професора, і як редактора «Киянина», і як члена суспільства, і як людини в його домашній обстановці. Скрізь він виявляв той же серйозний і водночас блискучий розум, той же жвавий інтерес до всього чесного, людського, те ж відкрите серце, що гаряче б'ється, ту ж потребу діяльності, яка не знає втоми» [1, с. 718].

Оцінив В. Г. Авсеєнко і університетську діяльність В. Я. Шульгіна: «...його викладання характеризувалося однією вельми важливою особливістю:

він вважав своїм обов'язком допомагати заняттям студентів не одним тільки читанням лекцій, а й безпосереднім керівництвом тих із них, які обирали всесвітню історію предметом своєї спеціальності. У нього у першого з'явилася думка влаштувати щось на зразок семінарії, на подоби існуючих у німецьких університетах і в паризькій *Ecole normale*; цю думку поділяв також Н. Х. Бунге, якому і довелося здійснити її у дійсності; Шульгін же, на превелику втрату для університету, у 1861 р. вийшов у відставку. Проте у себе вдома, в обмежених, звичайно, розмірах, він був справжнім керівником історичної семінарії, і його бесіди, його поради, його повсякчасна готовність забезпечити будь-кого книгою зі своєї прекрасної бібліотеки – без сумніву пам'ятні всім моїм товаришам. Віталій Якович вважав ніби своїм моральним і службовим обов'язком створити собі наступника із середовища своїх слухачів, і, дійсно, залишаючи університет, мав можливість представити раді двох студентів, які присвятили себе спеціальним заняттям із всесвітньої історії» [1, с. 718].

В. Г. Авсеєнко зазначав, що професор В. Я. Шульгін виплекав любов до всесвітньої історії багатьом здібним студентам, першим увів семінарські заняття, які проводив дуже вдало, надавав студентам потрібні поради та забезпечував книжками із власної бібліотеки. В. Я. Шульгін вважав своїм моральним і службовим обов'язком зростити свого наступника серед студентів. Це були Василь Авсеєнко та Михайло Драгоманов. Василь Авсеєнко протягом 1863 – 1864 рр. працював на кафедрі всесвітньої історії приват-доцентом. Михайло Драгоманов (1841 – 1895) за рекомендацією В. Я. Шульгіна посів посаду приват-доцента, а згодом доцента університету і пропрацював у закладі 11 років [31; 32].

Втративши матір, батька, брата, дружину брата, страждаючи від мігрень, В. Я. Шульгін 25 квітня 1863 р. залишив університет, але читав ряд публічних лекцій з новітньої історії, які мали великий успіх, в його аудиторії збиралася вся тодішня інтелігенція Києва. Блискучий успіх публічних лекцій професора, на яких повною мірою виявлявся його талант, нагадав Університету Св. Володимира, що він втратив після того, як В. Я. Шульгін залишив заклад [37, с. 770 – 771].

В. Г. Авсеєнко нагадав про те, що зумовило В. Я. Шульгіна рано залишити роботу в університеті: «Причини, що спонукали Віталія Яковича рано залишити університет, полягали почасти у важких сімейних втратах, які засмутили його надто вразливу і прихилисту натуру, почасти в неприємностях, які супроводжували його професорську діяльність. Привертаючи до себе всіх більш обдарованих членів університетської корпорації, Шульгін не відчував прихильності інших товаришів і не вмів ставитися до цієї обставини достатньо байдуже. Йому хотілося відпочити» [1, с. 719].

Через два роки в Університеті Св. Володимира розмірковували над можливістю повернути В. Я. Шульгіна в університет. «Через два роки величезний успіх розпочатих ним публічних читань про французьку революцію змусив членів університетської ради здогадатися, що якщо причиною виходу Шульгіна і був розладнаний стан здоров'я, то причина ця в усякому разі вже усунена. Стали думати, яким чином повернути університету того, хто був душею і світилом його. Труднощів, зрозуміло, трапилося багато. Тоді вже діяв новий статут, який вимагав від професора ступеня доктора. Шульгін не мав цього ступеня, і отже, міг бути призначений тільки доцентом, із незначною платнею. На такі умови він не погоджувався. Тоді вхопилися за параграф статуту, яким університету надавалося право підносити до ступеня доктора осіб, відомих своїми вченими працями. Питання балотували, більшість висловилося схвально, подали міністру народної освіти про затвердження Шульгіна в докторському званні і про призначення його ординарним професором. Міністр (г. Головін) надіслав Віталію Яковичу докторський диплом і дуже люб'язний лист. Але, на жаль, у всю цю, яка наробила свого часу багато галасу, історію, увійшли обставини, що спонукали Шульгіна відмовитися і від диплома і від призначення», – пригадує В. Г. Авсеєнко [1, с. 719].

За прийнятим у 1863 р. новим статутом університету для отримання професорської кафедри був потрібний докторський ступінь, якого В. Я. Шульгін не мав. Хоча статут надавав університету право обійти цю вимогу у винятковому випадку. Для отримання докторського ступеня не потрібно було складати іспит. Надання ж дисертації людиною, яка 13 років блискуче викладала на кафедрі, здавалося лише формальністю. Тому рада університету вирішила надати В. Я. Шульгіну докторський диплом для повернення його на кафедру. Однак історико-філологічний факультет відмінив це рішення ради університету. В. Я. Шульгін відмовився від наданого йому докторського диплома [37, с. 770].

Московський університет після смерті професора П. М. Кудрявцева двічі запрошував В. Я. Шульгіна працювати, проте останній це запрошення не приймав. Цілісну картину конфлікту, який виник під час спроби В. Я. Шульгіна повернутися до викладання в Університет Св. Володимира в умовах дії статуту 1863 р. і отримав назву «справа Шульгіна», що детально дослідив В. І. Чесноков [39]. Політику російського уряду щодо історичної науки в Університеті Св. Володимира у другій половині XIX ст. глибше розкрив В. М. Мордвінцев [18; 19].

«Справу Шульгіна» також пригадав у спогадах О. В. Романович-Славатинський, який із першого курсу слухав лекції професорів інших факультетів, а лекції професорів-корифеїв історико-філоло-

гічного факультету В. Я. Шульгіна, П. В. Павлова, М. Х. Бунге стали для нього улюбленими. О. В. Романович-Славатинський згадував, що «справа Шульгіна» після прийняття статуту 1863 р., який давав право на професорство лише тим, хто мав захищену докторську дисертацію, набула значного розголосу: «Але найважливішою справою ради під час ректорства Іванишева була справа Шульгіна, яка набула майже всеросійського розголосу» [28, с. 189].

«Будучи магістром, і до того ж російської історії, він мав ранг виконуючого посаду екстраординарного професора. Шульгін був народжений для кафедри, і тому зрозуміло, як боляче йому було залишити її. Він одружився, одумався, йому захотілося повернутися на кафедру, на якій він так блищав. У серпні 1863 р. він подав попечителю прохання про дозвіл прочитати йому ряд публічних лекцій про французьку революцію. До прохання додавалася звичайна програма, яка була передана на розгляд університетської ради. Друзі Шульгіна скористалися цією нагодою і порушили питання про його повернення в університет. Почалася знаменита справа, яка не один місяць займала уми університетських «сенаторів»» [28, с. 189 – 190], – продовжував свою розповідь О. В. Романович-Славатинський.

Учений нагадував: «Душею цієї справи був професор Бунге, інтимний друг Шульгіна [...]. Ректору доручено було [...] дізнатися, чи не побажає він [В. Я. Шульгін. – О. Т.] повернутися в університетське середовище. Вийшла відповідь: повернутися згоден, але на колишніх умовах, тобто зі званням екстраординарного професора, чому суперечив той параграф статуту (1863 р. – О. Т.), який для цього вимагав докторського ступеня. Проте рада ухвалила балотувати Шульгіна на колишнє звання, і він значною більшістю голосів був обраний; почав протестувати історико-філологічний факультет, який вважав таке обрання протизаконним, оскільки воно суперечило вимогам нового статуту. На чолі цього протесту був енергійний декан філологічного факультету Селін. [...] Почалася боротьба факультету з радою – боротьба, можна сказати, двох сил, які забули про інтереси університету і науки та змагалися: чия візьме? Протест філологічного факультету дійшов до міністра, який не затвердив обрання ради внаслідок його невідповідності з вимогою нового статуту. Справа повернула на інше: професор акушерства Матвеев, на засіданні ради в лютому 1864 р., запропонував надати Шульгіну звання доктора без випробування. Вважаємо, що в інтересі здобуття університетом такого обдарованого професора ексцентрична, очевидно, пропозиція професора акушерства була доцільною. Та й чи не заслуговував такого докторського ступеня автор курсу всесвітньої історії і такий незрівнянний лектор, яким був Шульгін?» [28, с. 190 – 191].

«Але філологічний факультет думав інакше: був ще один сильний протест проти прийнятої радою пропозиції професора Матвеева, оскільки голосування відбулося на користь Шульгіна і рада ухвалила видати йому докторський диплом. Декан філологічного факультету відмовився від підписання цього диплома; підписати його рада доручила тихому й лагідному Нейкірху. Шульгін подякував за честь такого обрання, але факультетський протест був дуже сильний і енергійний, і міністр не міг не звернути на нього уваги. Справа вирішилася не на користь Шульгіна, який повинен був повернути свій диплом міністру. [...] Втратив не тільки Шульгін, але втратила російська наука і російський університет. Шульгін був збитий з його справжнього шляху і перетворився на публіциста, який злобує на університет. Університету, якому він так відважно служив, він завдав чимало уколів фейлетонами Феді-Миленького, а це в нашому провінційному середовищі могло дискредитувати вищу установу. Російська наука втратила таких дослідників, яким був автор «Історії російської жінки», а російський університет втратив таку блискучу силу на кафедрі, якою був Шульгін» [28, с. 191], – підсумовував О. В. Романович-Славатинський.

Саме в цей час відбулося польське національне визвольне Січневе повстання 1863 – 1864 рр. проти панування Російської імперії за здобуття незалежності та відновлення державності, яке хвилею прокотилося Правобережною Україною. Від місцевої адміністрації російська влада вимагала діяльної перебудови всього життя, з'явилася нагальна потреба створити видання, яке б стало рупором імперської політики в Південно-Західному краї. Так виникла газета «Київлянин», засновником якої та першим головним редактором і став професор Університету Св. Володимира В. Я. Шульгін, який був досить відомою особою в Києві завдяки своїй викладацькій та громадській діяльності, його публічні лекції відвідували впливові сановники Києва, у тому числі і генерал-губернатор Київської, Подільської та Волинської губерній у грудні 1862 – січні 1865 рр. М. М. Анненков. Саме він і запропонував В. Я. Шульгіну видавати газету, яка б фінансувалася імперським урядом. Російськомовна газета «Київлянин», спочатку помірно-ліберальною, а потім консервативного монархічного спрямування, видавалася з липня 1864 р. по грудень 1919 р., виходила тричі на тиждень з 1864 р. по 1879 р., згодом – щодня, стала однією із найвпливовіших у Південно-Західному краї та однією із кращих провінційних газет в усій Російській імперії. Варто наголосити, що завдяки своєму публіцистичному таланту В. Я. Шульгін спромігся зробити газету «Київлянин» настільки популярною, що він відмовився від урядових субсидій і газета стала приватною. В. Я. Шульгін помер на посту головного редактора «Київлянина», встигнувши випустити

останній у 1878 р. її номер, але не встиг переглянути коректурний відбиток, як він це робив протягом багатьох років.

Висновки. У проведеному дослідженні ми розглянули життєвих шлях і діяльність яскравого представника школи істориків Університету Св. Володимира, професора кафедри всесвітньої історії Віталія Яковича Шульгіна (1822 – 1878). Ми проаналізували матеріали про його життя, викладання, науково-педагогічну та просвітницьку діяльність в історіографії із середини XIX – початку XXI ст., глибше дослідили ініціювання ним традицій школи істориків Університету Св. Володимира.

Ми показали, що В. Я. Шульгін плідно працював на кафедрі всесвітньої історії протягом 1849 – 1862 рр., та встановили, що його робота протягом 1849 – 1862 рр. склала другий період становлення школи істориків Університету Св. Володимира. На підставі проаналізованих досліджень про професора ми підкреслили, що він належав до засновників української історичної освіти і науки, розвивав традиції школи істориків Університету Св. Володимира. Проаналізовані нами спогади студентів О. В. Романовича-Славатинського та В. Г. Авсеєнка про В. Я. Шульгіна дозволили зробити висновки,

що видатний учений мав значний престиж, його глибоко поважали студенти Університету Св. Володимира, яскраво оцінювали як видатну людину, яка активно творила свій час.

Підсумуємо, В. Я. Шульгін почав працювати в Університеті Св. Володимира у молодому віці (27 років), працював із великим бажанням задля користі освіти і науки. Своїм безкорисливим служінням учений надихав інших вивчати всесвітню і російську історії, історію рідного краю. В. Я. Шульгін своєю працею продемонстрував культ знань, високу ерудицію, загальну культуру та бажання творити. Своєю просвітницькою діяльністю науковець навчав майбутніх талановитих фахівців і дослідників, широко й неупереджено мисляче покоління громадян.

Ми дійшли висновку, що освітянська, викладацька, наукова, просвітницька діяльність В. Я. Шульгіна у 1849 – 1862 рр. сприяла формуванню традицій школи істориків Університету Св. Володимира та уособила становлення другого періоду формування школи істориків Університету Св. Володимира загалом, а постать професора В. Я. Шульгіна займає почесне місце серед українських викладачів і вчених Російської імперії середини та другої половини XIX ст.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. Авсеєнко В. Г. Школьные годы.: Отырок из воспоминаний. 1852-1862 / В. Г. Авсеєнко // Исторический вестник. – 1881. – Ч. 4. – С. 707-734.
2. Виталий Яковлевич Шульгин. Некролог и речи, произнесённые над его гробом. / В. Я. Шульгин / Киев, 1879. – 40 с.
3. Градовский Г. Виталий Яковлевич Шульгин / Г. Градовский // Древняя и Новая Россия. – 1879. – Т. II. № 9. – С. 413-429.
4. Ешевский С. Курс всеобщей истории, составленный В. Шульгиным / С. Ешевский // Атеней. – 1858. – Ч. 5. – С. 126-160.
5. Захарченко М. М. История Киевского института благородных девиц (1838-1888 г.г.). / М. М. Захарченко. – Киев, 1889. – С. 41-42.
6. Иловайский Д. Курс всеобщей истории и пр., соч. Шульгина / Д. Иловайский //Московские Ведомости. – 1858. – № 137. 15 ноября. – С. 561-563.
7. Иван Гриценко, Виктор Короткий, Дмитро Наби́льський. Професор В. Я. Шульгін та його «История университета Св. Владимира» / Шульгин Виталий. История Университета Св. Владимира /соч. Виталия Шульгина; сост. В. Короткий. Репр. изд. – Киев: Лыбидь. – 280 с. – Киев, 2010. – С.255-290. – С. I–XXXVI.
8. Історичний факультет Київського національного університету імені Тараса Шевченка: минуле й сьогодні / під ред. проф. Г. Д. Казьмирчука. – Киев, 2004.
9. Конский П. А. Шульгин, Виталий Яковлевич / П. А. Конский //Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона: в 86 т. (82 т. и 4 доп.). – СПб., 1890–1907. – XL (1904), – С. 4-5.
10. Крижевський А. В. В. Я. Шульгін та його внесок у розвиток антикознавства в Університеті Св. Володимира / А. В. Крижевський // Етнічна історія народів Європи: Збірник наукових праць. – 2014. – Вип. 44. – С. 89-96.
11. Лебединцев Ф. Г. Новицкий Орест Маркович (Некролог) / Ф. Г. Лебединцев // Киевская старина. – 1884. – № 7. – С. 547–554.
12. Левінець Р. П. В. Я. Шульгін – життя пов'язане з Києвом / Р. П. Левінець // Наукові записки з історії України. Переяслав-Хмельницький, – 2002. – Вип. 13. – С. 217-222.
13. Левінець Р. П. Життєвий шлях та науково-громадська діяльність В. Я. Шульгіна (1821–1878 рр.): Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – Київ, 2004. – 24 с.
14. Левінець Р. П. Дослідження В. Я. Шульгіним стану освіти в Україні на зламі XVIII – XIX ст. / Левінець Р. П. // Наукові записки. Історичні науки: 36. наук. ст. Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. – Київ-Переяслав-Хмельницький, – 2002. – Вип. 47. – С. 180-187.
15. Левінець Р. П. Київські сторінки життя В. Я. Шульгіна / Р. П. Левінець //Історичний календар. – Київ, 2002. – С. 181-183.
16. Левінець Р. П. Шульгин Віталій Якович / Р. П. Левінець //Енциклопедія Київського національного університету імені Тараса Шевченка. URL: <http://eu.univ.kiev.ua/departments/novoyi-ta-novitn%60oyi-istoriyi-/shul%60gyn-vitaliy-yakovych/>
17. Линниченко А. И. Виталий Яковлевич Шульгин. Некролог и речи, произнесенные над его гробом / А. И. Линниченко // Университетские известия. – Киев, – 1879. – №2 та Линниченко А. И. Шульгин Виталий Якович. Некролог и речи, произнесенные над его гробом. Отд. оттиск. – Киев. – 1879.

18. Мордвінцев В. М. Політика російського уряду щодо історичної науки в Київському університеті в другій половині XIX ст. / В. М. Мордвінцев // 150 років розвитку вітчизняної історичної науки в Київському університеті. – Київ, – 1993. – С. 184-185.
19. Мордвінцев В. М. «Київський університетський розбрат» / В. М. Мордвінцев // Київський університет як осередок національної духовності, науки, культури. – Київ, – 1999. – Ч. 1. – С. 48.
20. Новицький О. М. Постепенное развитие древних философских учений в связи с развитием языческих верований: в 4 т. / О. М. Новицкий // Соч. Оп. Новицкого. Т.1: Религия и философия Древнего Востока. – Киев: Унив. тип., – 1860. – XVI, 326 с.; Т.2: Религии классического мира и первая половина греческой философии. – Киев: Унив. тип., – 1860. – VIII, 429 с.; Т.3: Вторая половина греческой философии и общий взгляд на характер этой философии. – Киев: С. И. Литов, – 1860. – VI, 362 с.; Т.4: Религия и философия Александрийского периода. – Киев: С. И. Литов, – 1861. – VIII, XX, 384 с.
21. Новицький Орест Маркович (1806-1884). Ординарный профессор Императорского университета Св. Володимира. /Київський національний університет імені Тараса Шевченка: Незабутні постаті /Авт.-упор. О. Матвійчук, Н. Струк; Ред. кол.: В.В. Скопенко, О. В. Третяк, Л. В. Губерський, О. К. Закусило, В. І. Андрейцев, В. Ф. Колесник, В. В. Різун та ін. – Київ: Світ Успіху, 2005. – С. 386.
22. Новицький Орест Маркович /Биографический словарь профессоров и преподавателей императорского университета Св. Владимира (1834–1884). – Киев, 1884. – С. 489-528.
23. Новицький Орест Маркович /Філософська думка в Україні: біобібліографічний словник. – Київ, 2002. – С. 144-145.
24. Овсянников Н. О. Курс истории новых времен / Н. О. Овсянников // Воспитание. – 1862. – Кн. 3. С. 81-96.
25. Погодин М. П. О состоянии женщин / Погодин М. П. // Москвитянин. – 1850. – Ч. 3. Отд. IV. С. 97.
26. Пустарков В. Ф. Университетская философия в России: Идеи. Персоналии. Основные центры. / В. Ф. Пустарков. – СПб., 2003.
27. Пыпин А. Н. История университета св. Владимира. Сочинение Виталия Шульгина. / А. Н. Пыпин. – СПб.: Современник – 1860. – № 8. 295с.
28. Романович-Славатинский А. В. Моя жизнь и академическая деятельность. Воспоминания и заметки. 1832–1884 гг. / А. В. Романович-Славатинский // Вестник Европы. – 1903. – Ч.2. С.606-650. Ч.5. С. 181-205.
29. Романович-Славатинський А. В. /Биографический словарь профессоров и преподавателей Университета Св. Владимира (1834–1884) /Составлен и издан под ред. В. С. Иконникова. – Киев: Тип. Ун-та Св. Владимира, 1884. – С. 580-583.
30. Тарасенко О. О. З історії становлення та розвитку історичної освіти в Київському імператорському університеті Св. Володимира (до 175 річчя від дня заснування) / О. О. Тарасенко // Історична думка, – 2010. – № 1. – 59 с. URL: http://elibrary.kubg.edu.ua/6385/1/O_Tarasenko_IS.pdf
31. Тарасенко О. О. Спогади про професора Шульгіна (школа істориків Університету Св. Володимира) / О. О. Тарасенко // Інтелегенція і влада. – 2016. – Вип. 34. – С. 207-223.
32. Тарасенко Ольга. Спогади В. Г. Авсеєнка про істориків Університету Св. Володимира / О. Тарасенко //Грані. Науково-теоретичний альманах, – 2016. – № 2 (130). – С. 81-89.
33. Тарасенко, Ольга. Становлення та розвиток історичної освіти та науки у Київському університеті у 1834–1884 рр. /О. Тарасенко. – Київ: Логос, 1995. – 276 с.
34. Ткачук М. Л. Орест Новицький: штрихи до життєпису / М. Л. Ткачук // Магістеріум. Вип. 65: Історико-філософські студії. – Київ: НаУКМА, – 2016. – С. 73-84.
35. Ткачук М. Л. Як вивчали історію філософії в Університеті Св. Володимира / М. Л. Ткачук // Магістеріум. Т. 13. Історико-філософські студії. – Київ, – 2004. – С. 65-74.
36. Федорова Л. Д. Шульгін Віталій Яковлевич /Л. Д. Федорова // Видатні діячі науки і культури Києва в історико-краєзнавчому русі України /Відп. редактор В. О. Горбик. – Київ, – 2005. – Ч. 2. – С. 319-321.
37. Фортинський Ф. Я. Шульгін В. Я. /Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета св. Владимира (1835-1884) / Под ред. В.С. Иконникова. – Киев, 1884. – С. 760-777.
38. Чалий М. Із спогадів про університет та викладачів (30-40-ві роки XIX ст.) / М. Чалий //З іменем Св. Володимира: Київський університет в документах, матеріалах та спогадах сучасників: У 2 кн. – Київ: Заповіт, 1994. – Кн. 1. С. 244.
39. Чесноков В. И. «Дело В. Я. Шульгина» в Киевском университете как эпизод из истории университетской жизни в условиях действия Устава 1863 года / В. И. Чесноков //Российские университеты в XVIII–XIX веках: сборник научных статей. – Воронеж. – 1999. – Вип. 4. – С. 121-139.
40. Шевченко Л. В. П. В. Павлов, В. Я. Шульгін – провідні професори історії Київського університету св. Володимира / Л. В. Шевченко // Історія України. Маловідомі імена, події, факти: 36. ст. – Київ, – 1999. – Вип. 9. – С. 321- 332.
41. Шульгін В. О состоянии женщин в России до Петра Великого. / В. Шульгин // Историческое исследование. Вып 1. – Киев: тип. И. Вальнера. – 1850. – 106 с.
42. Шульгін В. Я. История Университета Св. Владимира. / В. Я. Шульгин. – СПб., 1860. – 230 с. та Шульгин Виталий. История Университета Св. Владимира /соч. Виталия Шульгина; сост. В. Короткий. Репр. изд. – Киев: Лыбидь. – 2010. – 280 с.
43. Шульгин В. Я. Историческое обозрение учебных заведений в Юго-Западной России с конца XVIII века до открытия университета в Киеве / В. Я. Шульгин // Русское слово. – 1859. – № 9. – С. 1-40.
44. Шульгин В. Я. Курс всеобщей истории для воспитаниц благородных институтов и воспитанников гимназий. История средних веков. / В. Я. Шульгин. – Киев, – 1-е изд. 1858. – 8-е изд., 1881.
45. Шульгин В. Я. Курс истории древнего мира для воспитаниц женских институтов и воспитанников гимназий. / В. Я. Шульгин. – Киев. – 1-е изд. 1856. – 6-е изд., 1865.
46. Шульгин В. Я. Курс истории новых времен для воспитанников и воспитаниц средних учебных заведений. / В. Я. Шульгин. – Киев. – 1-е изд. 1861. – 7-е изд., – 1898.
47. Шульгин В. Я. Юго-Западный край в последнее двадцатипятилетие (1838-1863) / В. Я. Шульгин. – Киев, 1864. – 254 с.

REFERENCES

1. Avseenko, V. G. (1881). Shkol'nye gody.: Otryvok iz vospominaniy. 1852-1862 [School years.: An excerpt from memories. 1852-1862]. *Istoricheskij vestnik*, (4), 707-734 (in Russian).
2. Vitalii Iakovlevich Shulgin, (1879). *Nekrolog i rechi, proiznesennye nad ego grobom* [The obituary and speeches spoken over his coffin]. Kiev. (in Russian).
3. Gradovskii, G. (1879). Vitalii Iakovlevich Shulgin [Vitalii Iakovlevich Shulgin]. *Drevniaia i Novaia Rossiia*, II (9), 413-429 (in Russian).
4. Eshevskii, S. (1858). Kurs vseobshchei istorii, sostavlennyi V. Shulginyim [The course of world history, compiled by V. Shulgin]. *Atenei*, (5), 126-160 (in Russian).
5. Zakharchenko, M. M. (1889). *Istoriia Kievskogo instituta blagorodnykh devitc (1838-1888 gg.)* [History of the Kiev Institute of Noble Maidens (1838-1888)]. Kiev, 41-42 (in Russian).
6. Ilovaiskii, D. (1858). Kurs vseobshchei istorii i pr., soch. Shulgina [The course of general history, etc., op. Shulgin]. *Moskovskie Vedomosti*, (137), 15 noiabria. 561-563 (in Russian).
7. Ivan Hrytsenko, Viktor Korotkyi & Dmytro Nabytskyi. (2010). Profesor V. Ya. Shulhin ta yoho «Ystoryia unyversyteta Sv. Vladymyra» [Professor V. Ya. Shulgin and his «History of the University of St. Vladimir»]. V. Korotkyi (eds.), *Shulhyn Ytalyi. Ystoryia Unyversyteta Sv. Vladymyra /soch. Ytalyia Shulhyna: Shulgin Vitaly. The history of the University of St. Vladimir / works by Vitaly Shulgin* (pp. 255-290). Kyiv, Lybid (in Ukrainian).
8. *Istorychnyi fakultet Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka: mynule y sohodennia, /pid red. prof. H.D. Kazmyrchuka* [Historical Faculty of Kyiv National Taras Shevchenko University: Past and Present /ed. prof. G.D. Kazmyrchuk]. (2004) Kyiv (in Ukrainian).
9. Kanskii, P.A. (1904). Shulgin Vitalii Iakovlevich [Shulgin Vitalii Iakovlevich]. *Entsyklopedicheskii slovar Brokgauza i Efrona*. XL, Spb., 4-5 (in Russian).
10. Kryzhevskiy, A. V. (2014). V.Ya. Shulhin ta yoho vnesok u rozvytok antykozhnavstva v Universtyti Sv. Volodymyra [V.Ya. Shulgin and his contribution to development the antiquity at the University of St. Volodymyr]. *Etnichna istoriia narodiv Yevropy: Zbirnyk naukovykh prats*. (44), 89-96 (in Ukrainian).
11. Lebedintsev, F. G. (1884). Novitskii Orest Markovich (Nekrolog) [Novitsky Orest Markovich (Obituary)] *Kievskaiia starina* (7), 547-554. (in Russian).
12. Levinets, R. P. (2002). V.Ya. Shulhin – zhyttia poviazane z Kyievom [V.Ya. Shulgin - life is connected with Kyiv]. *Naukovi zapysky z istorii Ukrainy. Pereiaslav-Khmelnytskyi*, (13), 217-222 (in Ukrainian).
13. Levinets, R. P. (2004). *Zhyttievyi shliakh ta nauko-hromadska diialnist V. Ya. Shulhina (1821–1878 rr.)* [Life way and scientific and social activity of V.Ya. Shul'gin (1821-1878 years)]: Avtoref. dys...kand. ist. nauk. Kyiv. 24 (in Ukrainian).
14. Levinets, R. P. (2002). Doslidzhennia V.Ya. Shulhinym stanu osvity v Ukraini na zlami XVIII – XIX st.[Research by V.Ya. Shulgin the state of education in Ukraine at the turn of XVIII - XIX centuries]. *Naukovi zapysky. Istorychni nauky: Zb. nauk. st. Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M.P. Drahomanova. Kyiv-Pereiaslav-Khmelnytskyi*. (47), 180-187 (in Ukrainian).
15. Levinets, R. P. (2002). Kyivski storinky zhyttia V.Ya. Shulhina [Kyiv pages of life of V.Ya. Shul'gin]. *Istorychnyi kalendar*. Kyiv. 181-183 (in Ukrainian).
16. Levinets, R. P. Shulhyn Vitalii Yakovych [Shul'hin Vitalii Yakovych] /*Entsyklopediia Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka*. URL: <http://eu.univ.kiev.ua/departments/novoyi-ta-novitn%60oyi-istoriyi-/shul%60gyn-vitaliy-yakovych/> (in Ukrainian).
17. Linnichenko, A. I. (1879). Vitalii Iakovlevich Shulgin. Nekrolog i rechi, proiznesennye nad ego grobom [The obituary and speeches spoken over his coffin]. *Universitetskie izvestiia*. Kiev. 2. and Linnichenko A.I., 1879. *Shulgin Vitalii Iakovich. Nekrolog i rechi, proiznesennye nad ego grobom* [The obituary and speeches spoken over his coffin]. Otd. ottisk. Kiev (in Russian).
18. Mordvintsev, V. M. (1993). Polityka rosiiskoho uriadu shchodo istorychnoi nauky v Kyivskomu universyteti v druhii polovyni XIX st.[The policy of the Russian Government to historical science in the University of Kiev in the second half of the XIX century]. *150 rokiv rozvytku vitchyznianoï istorychnoi nauky v Kyivskomu universyteti*. Kyiv.184-185(in Ukrainian).
19. Mordvintsev, V. M. (1999). «Kyivskiy universytetskiy rozbrat» [«Kyiv University discord»]. *Kyivskiy universytet yak yak osередok natsionalnoi dukhovnosti, nauky, kultury*. Kyiv. 1. 48 (in Ukrainian).
20. Novitskii, O. M. (1860). Postепенное развитие drevnikh filosofskikh uchenii v svyazi s razvitiem iazycheskikh verovaniy: v 4 t. /Soch. Or. Novitskogo. [Gradual development of ancient philosophical doctrines in connection with the development of pagan beliefs: in 4 vol.].1: *Religiia i filosofii Drevnego Vostoka*. Kiev. 1860. XVI, 326; 2: *Religii klassicheskogo mira i pervaiia polovina grecheskoi filosofii*. Kiev. 1860. VIII, 429; 3: *Vtoraia polovina grecheskoi filosofii i obshchii vzgliad na kharakter etoi filosofii*. Kiev. 1860. VI, 362; 4: *Religiia i filosofii Aleksandriiskogo perioda*. Kiev, 1861. VIII, XX, 384 (in Russian).
21. Novytskyi, Orest Markovych (1806-1884). Ordynarnyi profesor Imperatorskoho universytetu Sv. Volodymyra, 2005 [Novitsky Orest Markovich (1806-1884). Ordinary Professor at the Imperial University of St. Vladimir]. *Kyivskiy natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka: Nezabutni postati* /Avt.-upor. O. Matviichuk, N. Struk; Red. kol.: V.V. Skopenko, O.V. Tretiak, L. V. Huberskyi, O.K. Zakusylo, V.I. Andreitsev, V.F. Kolesnyk, V.V. Rizun ta in. Kyiv: Svit Uspikhu, 386 (in Ukrainian).
22. Novitskii, Orest Markovich (1884). [Novitskii Orest Markovich] /*Biograficheskii slovar professorov i prepodavatelei imperatorskogo universiteta Sv. Vladimira (1834–1884)*. Kiev. 489-528 (in Russian).
23. Novytskyi, Orest Markovych 2002. [Novytskyi Orest Markovych].*Filosofska dumka v Ukraini: biobibliografichni slovnyk*. Kyiv. 144-145 (in Ukrainian).
24. Ovsiannikov, N. O. (1862). Kurs istorii novykh vremen [The course of the History of Modern Times].*Vospitanie*. 3, 81-96 (in Russian).
25. Pogodin, M. P. (1850). O sostoianii zhenshchin [About the status of women].*Moskvitianin*. (3), Otd. IV. 97 (in Russian).
26. Pustarkov, V. F. (2003). *Universitetskaia filosofii v Rossii: Idei. Personalii. Osnovnye tcentry* [University Philosophy in Russia: Ideas. People. The main centers]. Spb. (in Russian).

27. Pypin, A. N. (1860). Istoriiia universiteta sv. Vladimira. Sochinenie Vitaliia Shulgina. SPb. [History of the University of St. Vladimir. The composition of Vitaly Shulgin. St. Petersburg. 1860]. *Sovremennik*. (8), 295 (in Russian).
28. Romanovich-Slavatinskii, A. V. (1903). Moia zhizn i akademicheskaia deiatelnost. Vospominaniia i zametki. 1832–1884 gg. [My life and academic activity. Memories and notes. (1832–1884)]. *Vestnik Evropy*. (2), 606–650. (in Russian).
29. Romanovich-Slavatinskii, A. V. (1884). [Romanovich-Slavatinskii A.V.] *Biograficheskii slovar professorov i prepodavatelei Universiteta Sv. Vladimira (1834–1884)/Sostavlen i izdan pod. red. V.S. Ikonnikova*. Kiev: Tip. Un-ta Sv. Vladimira. 580–583 (in Russian).
30. Tarasenko, O. O. (2010). Z istorii stanovlennia ta rozvytku istorichnoi osvity v Kyivskomu imperatorskomu universyteti Sv. Volodymyra (do 175 richchia vid dnia zasnuvannia) [From the history of the formation and development of historical education at the Kyiv Imperial University of St. Volodymyr (to the 175th anniversary of the founding day)]. *Istorychna dumka*, 1(2). 59. URL: http://elibrary.kubg.edu.ua/6385/1/O_Tarasenko_IS.pdf (in Ukrainian).
31. Tarasenko, O. O. (2016). Spohady pro profesora Shulhina (shkola istorykyv Universytetu Sv. Volodymyra) [Memories about Professor Shul'gin (School of Historians of St. Volodymyr University)]. *Intelihentsiia i vlada*. 34, 207–223 (in Ukrainian).
32. Tarasenko, Olha. (2016). Spohady V. H. Avsieienka pro istorykyv Universytetu Sv. Volodymyra [Memoirs of V.G.Avseyenko about historians of St.Volodymyr University]. *Naukovo-teoretychnyi almanakh Grani*. 19(2), 81–89 (in Ukrainian).
33. Tarasenko, Olha. (1995). Stanovlennia ta rozvytok istorichnoi osvity ta nauky u Kyivskomu universyteti u 1834–1884 rr. [Formation and development of historical education and science at the Kyiv University in 1834–1884]. Kyiv: Lohos, 276 (in Ukrainian).
34. Tkachuk, M. L. (2016). Orest Novytskyi: shtrykhy do zhyttiepysu [Orest Novitsky: strokes to biography]. *Mahisterium*. 65: Istoryko-filosofski studii. Kyiv: NaUKMA, 73–84 (in Ukrainian).
35. Tkachuk, M. L. (2004). Yak vyvchaly istoriiu filosofii v Universyteti Sv. Volodymyra [How studied history of philosophy at St. Volodymyr University]. *Mahisterium*. (13). Istoryko-filosofski studii. Kyiv. 65–74 (in Ukrainian).
36. Fedorova, L. D. (2005). Shulhin Vitalii Yakovlevych [Shul'gin Vitalii Yakovlevych]. *Vydanni diiachy nauky i kultury Kyieva v istoryko-kraieznachomu rusi Ukrainy /Vidp. redaktor V.O. Horbyk*. Kyiv. 2, 319–321 (in Ukrainian).
37. Fortinskii, F. Ia. (1884). Shulgin V.Ia. [Shulgin V.Ia.]. *Biograficheskii slovar professorov i prepodavatelei Imperatorskogo universiteta sv. Vladimira (1835–1884) /Pod red. V.S. Ikonnikova*. Kyiv. 760–777 (in Russian).
38. Chalyi, M. (1994). Iz spohadiv pro universytet ta vykladachiv (30–40-vi roky XIX st.) [From memories of the university and teachers (30–40-ies of the XIX century)]. 3 imenem Sv. Volodymyra: Kyivskiy universytet v dokumentakh, materialakh ta spohadakh suchasnykh: 2 kn. Kyiv: Zapovit. 1, 244 (in Ukrainian).
39. Chesnokov, V. I. (1999). «Delo V. Ia. Shulgina» v Kievskom universitete kak epizod iz istorii universitetskoi zhizni v usloviakh deistviia Ustava 1863 goda [«The Case of V.Ya. Shulgin» in Kiev University as an episode from the history of university life under the terms of the Charter of 1863]. *Rossiiskie universitety v XVIII–XIX vekakh: sbornik nauchnykh statei. Voronezh*, (4), 121–139 (in Russian).
40. Shevchenko, L. V. (1999). P.V. Pavlov, V.Ya. Shulhin – providni profesory istorii Kyivskoho universytetu sv. Volodymyra [P.V. Pavlov, V. Ya. Shulgin are the leading professor of history at Kyiv University St. Volodymyr]. *Istoriia Ukrainy. Malovidomi imena, podii, fakty: Zb. st.* Kyiv. 9, 321– 332 (in Ukrainian).
41. Shulgin, V. (1850). *O sostoianii zhenshchin v Rossii do Petra Velikogo. Istoricheskoe issledovanie [About the status of women in Russia before Peter the Great. Historical research]*. 1. Kiev: tip. I. Valnera. 106 (in Russian).
42. Shulgin, V. Ia. (1860). *Istoriia Universiteta Sv. Vladimira [History of St. Vladimir University]* SPb., 1860. 230 and Shulgin Vitalii, 2010. *Istoriia Universiteta Sv. Vladimira /soch. Vitaliia Shulgina [History of St. Vladimir University]*. eds. V. Korotkii. Repr. izd. Kyiv: Lybid. 280 (in Russian and Ukrainian).
43. Shulgin, V. Ia. (1859). Istoricheskoe obozrenie uchebnykh zavedenii v Iugo-Zapadnoi Rossii s kontca XVIII veka do otkrytiia universiteta v Kieve [Historical review of educational institutions in the South-West Russia since the end of the XVIII century, before the opening of the university in Kiev]. *Russkoe slovo*. (9), 1–40 (in Russian).
44. Shulgin, V. Ia. (1858). *Kurs vseobshchei istorii dlia vospitanic blagorodnykh institutov i vospitannikov gimnazii. Istoriiia srednikh vekov [Course of World History for the Institutes of Noble Maidens and pupils of gymnasiums. History of the Middle Ages]*. 1-e izd. Kyiv. (in Russian).
45. Shulgin, V. Ia. (1856). *Kurs istorii drevnego mira dlia vospitanic zhenskikh institutov i vospitannikov gimnazii [The course of ancient history for for the Institutes of Noble Maidens and pupils of gymnasiums]*. 1-e izd. Kyiv. (in Russian).
46. Shulgin, V. Ia. (1861). *Kurs istorii novykh vremen dlia vospitanikov i vospitanic srednikh uchebnykh zavedenii [The course of the history of Modern Times for pupils of secondary schools]*. 1-e izd. Kyiv. (in Russian).
47. Shulgin, V. Ia. (1864). *Iugo-Zapadnyi krai v poslednee dvadcatipiatiletie (1838–1863) [South-West Region in the last twenty-five years (1838–1863)]*. Kiev. 254 (in Russian).

Тарасенко Ольга Олексіївна – кандидат історичних наук, доцент
Київський університет імені Бориса Грінченка, Київ, Україна
Адреса: 04053, Київ, вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2
E-mail: olgatarasenko@ukr.net

Tarasenko Olga O. – PhD in History, associate professor
Borys Grinchenko Kyiv University, Kyiv, Ukraine
Address: 18/2, Bulvarno-Kudriavska st., Kyiv, 04053, Ukraine
E-mail: olgatarasenko@ukr.net